

УДК 811.161.2:81'367.355

СУРЯДНІ СПОЛУЧНИКИ ЯК ВИРАЗНИКИ ПРИЄДНУВАЛЬНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ**Козіцька О. А., Давнюк С. В.**

У статті досліджено тенденції використання деяких сурядних єднальних і протиставних сполучників як засобів вираження приєднувальних семантико-синтаксичних відношень. Визначено типові позиції їхнього вживання в публіцистичному та художньому стилях.

Ключові слова: приєднувальна конструкція, повне приєднувальне речення, неповне приєднувальне речення, сурядні сполучники, основне речення.

В статье изучены тенденции функционирования некоторых сочинительных союзов как основных средств выражения присоединительных семантико-синтаксических отношений. Определены основные позиции их употребления в публицистическом и художественном стилях.

Ключевые слова: присоединительная конструкция, полное присоединительное предложение, неполное присоединительное предложение, сочинительные союзы, главное предложение.

The article explores of additional coordinating copulative and adversative conjunctions as a means of expressing semantic and grammar independence of the principal clause and the subordinate constructions. The typical use of their in publicistic and belletristics styles are defined.

Key words: additional construction, complete additional sentence, incomplete additional clause, coordinate conjunctions, principal clause.

У сучасному українському мовознавстві залишається проблема виокремлення та покваліфікування приєднувальних конструкцій. У лінгвістичній літературі наголошують на відсутності формальних критеріїв розмежування явищ парцеляції і приєднування, що призводить до ототожнювання цих понять. Тривалі дискусії навколо природи приєднувальних структур викликали певні розбіжності в їхній синтаксичній характеристиці.

У лінгвістиці паралельно використовують два терміни – “приєднувальна конструкція” і “парцельована конструкція” [1; 2; 3; 6; 8]. Одні мовознавці будь-яке розчленування синтаксичної структури трактують як “парцельовану конструкцію” [3], інші такі речення за традицією називають приєднувальними, а парцеляцію як явище експресивного синтаксису ототожнюють або розглядають у межах приєднування [11, с. 400].

В україністиці запанували два різні підходи до витлумачення цього явища мови:

1. Приєднування вважають особливим різновидом синтаксичного зв'язку, коли дві синтаксичні одиниці співвідносяться на основі семантико-граматичної незалежності опорного речення та смислового і граматичного тяжіння до нього приєднувальної конструкції [6].

2. Приєднування – це “семантико-граматична категорія, що має власну семантику (значення додаткового повідомлення) і власну граматичну форму вираження цієї семантики (спеціальні сполучники, сполучні слова)” [2, с.120].

Підтримуючи погляди К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, Н. М. Івкової, В. В. Богатько, Л. І. Конюхової та ін. українських лінгвістів, вважаємо, що приєднувальна структура уточнює, конкретизує, деталізує чи означає один або декілька елементів основного речення.

Реалізація семантико-синтаксичного приєднувального зв'язку здійснюється за допомогою власне приєднувальних сполучників, виокремлення яких пов'язане з розрізненням шести типів семантико-синтаксичних відношень, які передають сурядні сполучники [4, с. 3–4]. Засобами вираження приєднувальних семантико-синтаксичних відношень можуть виступати і сурядні сполучники єднальної та протиставної

семантики. Для сполучників **і (й), та, але, а, проте, зате, однак** приєднувальні семантико-синтаксичні відношення є транспозиційними.

У пропонованому дослідженні ставимо за мету з'ясувати тенденції використання деяких єднальних і протиставних сполучників як засобів зв'язку приєднувальної конструкції з основним реченням у сучасних газетних та художніх текстах.

Сурядні сполучники єднальної та протиставної семантики в межах приєднувальної структури виконують текстотвірну функцію. Приєднувальне речення має відносно самостійний зміст, але виникає як додаткове повідомлення, яке сполучники не поєднують в одне ціле, а приєднують до попереднього [12, с. 23]. Вони різні за своєю функціональною спроможністю.

Найактивніше початковим елементом сурядної частини у функції приєднання виступають єднальні сполучники **і (й)** та протиставний **але**. Приєднувальна конструкція, що виникає, окреслює додаткові умови перебігу дії і структурно необов'язкова в реченнєвому утворенні. Здебільшого це неповне з формально-граматичного боку речення атрибутивної, адвербіальної та об'єктної семантики. Непредикатний характер атрибутивної синтаксеми зумовлює її факультативність у реченнєвій структурі. Напр.: *Фарби готувала з бузини, калини, буряка. Але яскраві!* (С. Єрмоленко).

Менш активно виявляються неповні приєднувальні речення адвербіальної семантики. Напр.: *До Києва завітала українська діаспора. Але не назажди* (Всесвіт, № 9–10, 2003).

У сучасних художніх та публіцистичних текстах набули активнішого вжитку, на відміну від попередніх періодів, повні приєднувальні конструкції зі сполучниками **і (й), але**. Граматичний зв'язок між основним реченням та повною приєднувальною структурою досить слабкий, адже приєднувальна конструкція з формально-граматичного боку є окремим завершеним висловленням.

Повні приєднувальні речення зі сполучником **і (й)** поділяємо на дві великі групи:

1) повні приєднувальні конструкції, що виражають часові відношення, вносячи відтінок одночасності або часової послідовності подій. Приєднувальне речення, що містить додаткову інформацію, дозволяє проаналізувати певну подію в часі. Напр.: *Але цього разу немає іншої ради. Й наступного разу буде те саме* (Україна молода, 24 березня, 2006);

2) повні приєднувальні конструкції, що виражають причиново-наслідковий зв'язок. Головними тут виступають пауза й інтонація, які дещо "окреслюють" приєднувальне речення, що яскраво демонструє свою самостійність та інтонаційне відокремлення. Напр.: *... за ним не надто побивалася. І я вже встигла забути* (Дніпро, № 9–10, 2007).

Дедалі розширюють свій функціональний діапазон і повні приєднувальні структури зі сполучником **але**. Напр.: *Вона не знає, чи їстиме те, що зробить. Але це не має жодного значення* (Сучасність, № 12, 2007).

3-поміж складнопідрядних та складносурядних приєднувальних структур спостерігаємо тенденцію до надання переваги складнопідрядним приєднувальним реченням. Підрядні компоненти таких конструкцій детермінантного або прислівного характеру і перебувають у постпозиції щодо основної для них частини. Напр.: *Була справді гарненька й сукня дійсно була закороткою. Але, швидше за все, тому, що дівчинка з неї виросла* (Ірен Роздобудько).

Приєднувальні складносурядні структури вирізняються дещо узуснішим вживанням, ніж приєднувальні складнопідрядні. Напр.: *Я би, знаєш, я би собі на плечі колись хотів – таку, знаєш, хортячу морду, агресивну таку. Але не зараз, а колись у майбутньому* (Л. Дереш).

Структурне ускладнення приєднувальних конструкцій сучасних газетних і художніх текстів спричинило виникнення складних багатокомпонентних приєднувальних речень. Переважно це приєднувальні структури з однорідною супідрядністю або послідовною підрядністю. Напр.: *Євген Петрович тоді не працював удома, надміру часто заглядав до чарки. Але водночас із тодішнім молодим ідеалізмом він усім серцем бажав, аби слова Дяченка не залишилися безнадійним сподіванням, аби все якнайшвидше справдилося* (Вітчизна, № 5–6, 2007).

Дослідження складних синтаксичних утворень з низкою приєднувальних структур засвідчило, що найактивніше приєднувальні конструкції поєднуються з попереднім реченням за допомогою різноманітних сполучників. Так, якщо перше приєднувальне речення приєднується до основного за допомогою сполучника **але**, то наступне приєднувальне пов'язане з основним за допомогою сполучника **і (й)**, тобто найпоєднаніше в сучасних публіцистичних та художніх текстах чергуються сурядні сполучники **але** та **і (й)**. Напр.: *Я так само гадаю, що з футбольною першістю ми впораємось. Але подумав ще, що цей спільний захід дуже позитивно вплине на польсько-українські взаємини. І не тільки на взаємини між нашими державами, але передусім – між нашими народами* (Літературна Україна, 26 липня, 2007).

Окрему позицію обіймають приєднувальні конструкції питального та окличного характеру зі сполучниками **але** та **і (й)**. Такі речення сприяють ще більшій експресивізації висловлювання, відображають певну ділянку дійсності в реченні або з'ясовують якийсь істотний момент відповідної ділянки дійсності. Найактивніше використовують приєднувальні структури питально-риторичного та власне питального характеру. Напр.: *Каже, що хотіла прибрати колишнього судженого, аби повернути дитину. Але чому в такий дивний спосіб?* (Україна молода, 4 серпня, 2007); *... думає я про це... І до чого ж додумався?!* (І. Роздобудько).

У сучасних художніх та газетних текстах трапляються і обірвані приєднувальні конструкції зі сполучниками **але** та **і (й)**. Такі речення можемо поділити на дві групи: 1) приєднувальні конструкції з постпозицією обірваності; 2) приєднувані конструкції з інтерпозицією обірваності.

Більш численна перша група речень. Відсутніми в них можуть бути будь-які компоненти (члени речення, більша частина синтаксичної конструкції, а подекуди і ціла предикативна частина). Напр.: *Я тобі скажу, дочко, що наші свати потому й собі домовини так само зробили. Але вони їм скоріше прислужилися, як нам із твоїм дідом...* (М. Матіос); *... поява Беатріче. І...* (Київ, № 10, 2007).

Друга група приєднувальних конструкцій менш численна. Структурна організація цих речень одноманітна (відсутні переважно окремі члени речення, зрідка предикативна частина). Напр.: *... виповзає на черепацю... І знову ... падає* (Київ, № 10, 2007).

Сурядні сполучники **і (й)**, **але**, приєднуючи додаткове повідомлення до основного, дедалі ширше використовуються в сучасних художніх і публіцистичних текстах. Проте вони неоднакові за своїми функціональними можливостями. Так, сполучник **і (й)** активно приєднує неповні прості речення атрибутивної, адвербіальної та дещо рідше об'єктної семантики до основного. Тимчасом як сполучник **але** виявляє тенденцію до приєднання складних синтаксичних утворень із різного виду ускладненнями.

Сурядний сполучник **а**, виступаючи виразником приєднувальних семантико-синтаксичних відношень, вирізняється звуженістю щодо сфери свого використання. Він слугує для послідовного переходу від однієї думки до іншої, сприяє встановленню зв'язків між явищами в реченні. *... приїхала конем до Кочана помагати. А сина вона лишила на господарці* (М. Матіос).

Яскраво виокремлюються структури, в яких сполучник **а**, виражаючи приєднувальні семантико-синтаксичні відношення, приєднує предикативну частину до однієї або кількох попередніх, завершаючи послідовний виклад думок, сурядним зв'язком. Напр.: *Я – історик, а історики знають багато...* (П. Загребельний). Сполучник **а** вносить у речення розмовний відтінок. Ця особливість і пояснює той факт, що приєднувальні структури зі сполучником **а** активніше використовують у художніх текстах, ніж у публіцистиці (а саме за умови передавання прямої мови персонажів). З-поміж трьох приєднувальних сурядних сполучників – **проте**, **зате**, **однак** – найпоєднаніше використовують у приєднувальних структурах сполучники **проте**, **зате**.

Найактивніше сполучник **проте** виявляється в публіцистиці. Приєднувальні конструкції з цим сполучником можуть виражати додаткову атрибутивну, об'єктну, адвербіальну семантику. Напр.: *Дитина пам'ятає про заборону батьків. Проте недовго* (Україна молода, 1 лютого, 2006).

Приєднувальні конструкції протиставно-компенсальної семантики поєднує з основним реченням сполучник **зате**. Найактивніше **зате** приєднує неповне речення атрибутивної, об'єктної, адвербіальної семантики, що виражає будь-яку додаткову

інформацію до основного речення в публіцистиці. Напр.: *Тестування тривало довео. Зате успішно* (Україна молода, 11 січня, 2006).

Сполучник **однак** виявляє тенденцію до обмеженішого вживання. К. Г. Городенська пояснює це тим, що “сполучник **однак** намагається дистанціюватися від спільнозвучного сполучника російської мови **однако**” [5]. Проте приєднувальні конструкції зі сполучником **однак** трапляються в газетних текстах, виражаючи додаткову атрибутивну, об’єктну чи адвербіальну семантику. Напр.: *Вони примусили поважати думку громади. Однак ненадовго* (Україна молода, 11 січня, 2006).

За останнє десятиліття в українській граматиці розширився функціональний діапазон єднального сполучника **та**. Виступаючи виразником приєднувальних семантико-синтаксичних відношень, трапляється в текстах художнього та публіцистичного стилів, поєднуючи неповне приєднувальне речення, що виражає додаткову атрибутивну, об’єктну, адвербіальну семантику, з основним. Напр.: *Не ходять до лісу через боязнь. Та бракує часу* (Молодь України, 31 січня, 1996). Менш активно виявляються повні синтаксичні конструкції приєднувального характеру з цим сполучником. Напр.: *Швидше за все, мотивація у дамочки була значно прозаїчніша. Та в цьому вже розбереться слідство* (Україна молода, 4 серпня, 2007).

Отже, приєднувальні конструкції з сурядними сполучниками єднальної та протиставної семантики дедалі активніше використовують у сучасних публіцистичних та художніх текстах для підсилення мовної експресії. Це завершені за змістом і граматично висловлювання. У прямій мові такі структури яскраво демонструють процес реченнєвого членування. В авторському коментарі вони покликані для створення певної динамічності висловлювання.

Література

1. Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке (некоторые вопросы теории) / В. А. Белошапкова. – М. : Просвещение, 1967. – 160 с.
2. Богатько В. В. Явища еліпсису в слові сучасної української публіцистики : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Богатько В. В. ; Вінницький держ. педагогічний ун-т ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2005. – 175 с.
3. Ванников Ю.В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи / Ю. В. Ванников. – М. : Русский язык, 1979. – 296 с.
4. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучники / К. Г. Городенська. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
5. Городенська К. Г. Граматичний словник сполучників української мови (концепція та принципи укладання) / К. Г. Городенська // Українська мова. – 2005. – № 2. – С. 28–35.
6. Жайворонок В. В. Приєднувальні сполучники у структурі складного речення / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1975. – № 5. – С. 67–74.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Івкова Н. Структурна та функціонально-семантична специфіка приєднувальних конструкцій у текстах публіцистичного стилю / Н. Івкова // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць Рівненського держ. гум. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2005. – Вип. 13. – С. 53–56.
9. Конюхова Л. І. Явища парцеляції в мові сучасних засобів масової комунікації : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Конюхова Л. І. ; Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 1999. – 17 с.
10. Коцюбовська Г. А. Текстотвірні функції приєднувальних конструкцій в українській художній прозі / Г. А. Коцюбовська // Ономастика і апелятиви. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. – Вип. 17. – С. 76–81.
11. Крючков С. Е. О присоединительных связях в современном русском языке / С. Е. Крючков // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М., 1950. – С. 398–405.
12. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке / Л. В. Щерба // Русская речь. – Л., 1978. – С. 22–29.